

YAŞAMAQ HÜQUQU EKOLOJİ KONTEKSTDƏ

DAŞQIN QƏNBƏROV¹

Annotasiya

Məqalədə əsas insan hüquqlarından biri olan yaşamaq hüququna müxtəlif rakurslardan baxışlar edilərək ətraf mühitin bu hüquqa təsir formaları təhlil edilmişdir. İnsanın ən ali hüququ olan yaşamaq hüququnun keyfiyyətli qorunması üçün ekoloji hüquq qaydalarına əməl olunmasının vacibliyi əsaslandırılmış, təbiət-cəmiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün səmərəli təkliflər irəli sürülmüşdür. Eyni zamanda məqalədə ekoloji təhlükəsizliyin milli təhlükəsizlik sistemində yeri və əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Araşdırmada heç bir dövlət sərhədi tanımayan ekologiyanın qorunmasında dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlığının vacibliyi əsaslandırılmışdır. Planetimizin ekosisteminin qorunmasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası (UN FCCC) və onun ali qərarlar qəbul edici orqanı olan Tərəflər Konfransının (COP) əhəmiyyəti qeyd edilmişdir. Məqalədə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən ekoloji siyasət təhlil olunmuş, ictimai qurumların, QHT və Fondların fəaliyyətinə diqqət çəkilmişdir.

***Açar sözlər:** insan hüquqları, yaşamaq hüququ, ekoloji standart, İDEA, UN FCCC, COP, ekoloji cinayət, ekologiya hüququ.*

I. Giriş

“Təbiət Allah tərəfindən yaradılıbdır. Onu qorumaq isə bizim müqəddəs vəzifəmizdir”. Heydər Əliyev – Azərbaycan xalqının ümummilli lideri.

“Biz iqtisadi cəhətdən möhkəmlənmişik. Azərbaycanın uğurlu iqtisadi inkişafı artıq gerçəklikdir, faktır və gələcəkdə bizə böyük imkanlar gətirəcəkdir. Ancaq insanların sağlamlığı, ekoloji vəziyyət, udduğumuz hava, içdiyimiz su bütün bunlara biz çox böyük diqqət göstərməliyik”. İlham Əliyev – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Müəyyən coğrafiyalar istisna olmaqla, ümumilikdə götürdükdə, bəşəriyyət çox sürətlə inkişaf edir. Bu inkişaf heç də birmənalı olaraq davamlı və dayanıqlı hesab olunmur. Bəzi elmi araşdırmalara nəzər saldıqda belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, içində bizim də olduğumuz bu proses sonu olmayan, daha dəqiq ifadə etsək, bəşəriyyəti məhvə aparan bir yüksəlişdir, inkişafdır.

İnsan övladı yaradığı gündən daha yaxşı yaşamağa can atıb. Bu məqsədlə yeni əmək alətləri yaradıb, istehsal vasitələrini təkmilləşdirib, yaşayış şəraitini daha da komfortlu etməyə zaman-zaman, addım-addım səy göstərib. Hazırkı mərhələdə texnologiya, ifrat iqtisadi maraqlar elə bir səviyyəyə gəlib çıxıb ki, artıq insanın özü özünü böyük, geridönüşü mümkünsüz olan problemlər ilə üz-üzə qoyub.

Ekologiya, ətraf mühit müasir beynəlxalq təşkilatların müzakirə etdiyi ən aktual iki məsələdən biridir. Beynəlxalq tədbirlərin gündəliklərinə nəzər salsaq biz bunun əyani şəkildə şahidi olarıq. Həmin gündəliklərin digər, birinci sütununda duran mövzunun isə insan hüquqları olduğunu müşahidə edəcəyik. Pronlemin daha dərinliyinə nüfuz etdikdə insanın da təbii mühitin bir hissəsi, elementi olduğunu görürük. Məqalədə insan hüquqlarının ekologiya və ətraf mühit ilə sıx qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olduğunu izah etməyə, nəticədə təbiət – cəmiyyət münasibətlərinin daha səmərəli qurulmasına dair təkliflər verməyə çalışmışıq.

II. Ətraf mühitin mühafizəsi ilə yaşamaq hüququ arasında səbəbli əlaqə

İqlim dəyişikliyi təhlükəsi yüksəldikcə bu təhlükə ilə mübarizə aparmaq və onu azaltmaq yolları üçün lazımi həllər və çərçivələri təmin edən və müzakirə edən platforma və resuslar daha vacib əhəmiyyət daşımağa başlayıb. İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına nəzər salsaq görürük ki, hüquqi mütləq iearxiya əsaslandırması olmasa da yaşamaq

¹ Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent / Bakı Dövlət Universiteti / email: dashqin.bsu@gmail.com

hüququ Hüquq və azadlıqlar adlı bölmənin ilk maddəsidir [6], hansı ki, bütün digər hüquq və azadlıqlar daha sonra sıralanır. Doğrudur ki, bəzi hüquq ədəbiyyatlarında yaşamaq hüququ mütləq hüquq kimi göstərilmişdir, amma bütün hüquq alimləri razılaşar ki, insan ilk növbədə yaşamaq hüququnu (azadlıqlarını) reallaşdırmağa bilsin. Elmi araşdırmalarla müəyyən olunub ki, yaşamaq hüququna, daha dəqiq desək, keyfiyyətli və uzun ömürlü yaşama təsir göstərən amillərin 70-75 % - i ətraf mühit və ekologiyadan qaynaqlanır [11]. BMT UNEP proqramının hesabatlarından birinə nəzər salsaq: 2019-cu ildə təxminən dörd milyon insan incə hissəciklərin açıq havanı çirkləndirməsinə məruz qalması nəticəsində vəfat etmişdir. Ən yüksək ölüm nisbəti Şərqi Asiya və Mərkəzi Avropada baş verir [14]. Demək ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 29-cu maddəsində təsbit olunmuş bəzi müddəalar [1] və iştirakçısı olduğumuz müəyyən beynəlxalq normalara uyğun olaraq ətraf mühitin, ekologiyanın təhdid altındadır deyə bilərik Bu məqamda diqqəti mövqeyimin möhkəmlənməsinə açıq mətnlə fayda verəcək BMT İnsan Hüquqları Komitəsinin 2019-cu ilin avqustunda Portillo Kaseres və digərlərinin Paraqvaya qarşı işinə çəkmək istərdim [12]. BMT İnsan Hüquqları Komitəsinin sözü gedən qərarında İnsan Hüquqları Komitəsi ilk dəfə olaraq ətraf mühitin mühafizəsi ilə yaşamaq hüququ arasında səbəbli əlaqənin mövcudluğunu tanıdı. Bu, təkcə Komitə üçün əlamətdar qərar deyil, həm də inkişaf etmiş digər regional insan hüquqları məhkəmələri və BMT-nin digər insan hüquqları orqanlarının presedent hüququ və təcrübəsinin birləşməsinə təmsil edir. O, həmçinin, yeni qəbul edilmiş Yaşamaq hüququna dair 36 sayılı Ümumi Şərhdə ətraf mühitin deqradasiyasını həm təhdidlərə şərait yaradan, həm də yaşamaq hüququna birbaşa təhlükə kimi təsvir edən iki mühüm və geniş müzakirə olunan bəndin potensialını göstərir [10]. Bu mühüm qərara – iqlim dəyişikliyi həyat üçün təhlükədir – BMT İHK-nin digər qərarında – Teitiota - Yeni Zelandiya qarşı işində də istinad edilmişdir.

Müqayisəli şəkildə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə nəzər salsaq, ali qanunumuz olan Konstitusiyamızın 39-cu maddəsində hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır müddəası təsbit olunmuşdur. Ətraf mühitin ümumi sağlamlıq vəziyyəti 2 amilin təhdidi altındadır. Onlardan biri təbii çirkləndirici (dağıdıcı) mənbələr – vulkan püskürmələri, sunamilər, kosmosdan gələn çirklənmələr, təbii baş verən yanğınlar və s., ikincisi çirklənmədə (dağıdıcılıqda) mütləq həcmdə böyük paya sahib antropogen xarakterli fəaliyyətlərdir.

BMT İHK-nin yuxarıda qeyd etdiyim qərarına bir neçə rəqəsdən baxmaq olar. Məsələn, bir anlamda aydın olan odur ki, iqlim dəyişikliyi nəticəsində ətraf mühit insan üçün təhlükə yaradır, insan sağlamlığına qəsd edir. Eyni zamanda onu da diqqətdə saxlasaq ki, təbii mühitin dağıdılmasında (çirklənməsində) daha böyük pay sahibi insandır, onda təbiətlə cəmiyyət arasındakı münasibətləri tənzimləyən ekologiya hüququnun əhəmiyyətini daha aydın görə biləyik. Ekologiya hüququ yalnız digər hüquq sahələri ilə sıx əlaqədə effektiv nəticələrə nail ola bilər. Bəşəriyyətin üzləşdiyi və söylərini birləşdirərək mübarizə apardığı bu təhlükə insan fəaliyyətinin nəticəsi olaraq, insana (və digər obyektlər) yönəlmiş dolaylı qəsd kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, hüquqi və fiziki şəxslər, iqtisadi fəaliyyət subyektləri, hətta bəzi hallarda heç bir iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmayan şəxslər belə ətraf mühiti Konstitusiyamızın 39-cu maddəsinin 3-cü bəndinin – heç kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədə və ya zərər vura bilməz – tələbinin ziddinə olaraq əməllər törədirlər. Bu əməllər ətraf mühitə münasibətdə birbaşa qəsdlə törədilmiş əməldirsə, cəmiyyətə, insanlara münasibətdə dolaylı yolla törədilmiş qəsdədir. Mövqeyimiz Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 25.3.-ci maddəsi – Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş, lakin bunları arzu etməmiş və belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol vermişdirsə, bu halda cinayət dolaylı qəsdlə törədilmiş hesab olunur – müddəası ilə möhkəmləndirə bilərik.

Ətraf mühit, ekologiya ilə bağlı tənzimləmələrin aparılmasında ən böyük çətinliklərdən biri, hesab edirəm hətta birincisi odur ki, təbiət sərhəd tanımır. Bu gün bir ölkənin üzərində olan hava kütlələri sabah başqa bir ölkənin hava məkanına, ərazisinə daxil ola bilər, eyni sözləri transsərhəd çaylar, transsərhəd göllər, heyvanların miqrasiyası və s. haqqında qeyd etmək olar. Odur ki, əhalisinin sağlam ətraf mühitdə yaşamasını təmin etmək heç bir dövlətin fərdi qaydada gücü daxilində deyil. Təsadüfi deyil ki, müasir dövlətlər milli təhlükəsizlik doktrinalarında digər təhlükəsizlik məsələləri – informasiya

təhlükəsizliyi, hərbi təhlükəsizlik, ərzaq təhlükəsizliyi, enerji təhlükəsizliyi və s. ilə yanaşı ekoloji təhlükəsizliyi də daxil edirlər. Nümunə olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında qeyd edilir ki, konsepsiyanın əsas məqsədlərinə Azərbaycan Respublikasının milli maraqları Azərbaycan xalqının fundamental dəyər və məqsədlərini, habelə insan, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusundan ibarət olmaqla, həm də bura təbii sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilməsi, ətraf mühitin qorunması Azərbaycan xalqının gələcək inkişafının, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi də daxildir. Konsepsiyada aydın mətnlə vurğulanır ki, ekoloji problemlər iqtisadi və sosial həyata mənfi təsir göstərir, ictimai sağlamlığa, cəmiyyətin maddi sərvətinə və dövlətin müvafiq qurumlarının fəaliyyətinə ciddi maneələr yaradır.

III. Ekoloji təhlükəsizliyin təminatında beynəlxalq əməkdaşlıq

Ekoloji sahədə elmi-nəzəri, normativ-hüquqi, beynəlxalq-müqavilə, praktiki-konfrans matreallarını geniş, dərinlən araşdıran zaman iki bir birinə ziddiyyət təşkil edən, əks istiqamətli vektorlar diqqəti çəkir. Birincisi, pozitiv nəticəyə gəlməyə ruhlandırıcı vektor odur ki, problem dünyanın bütün aparıcı beyin mərkəzləri tərəfindən vurğulanır, inkişaf etmiş və hətta inkişaf etməkdə olan dövlətlər belə bəyanatlar verərək problemin həllində əməkdaşlığa hazır olduqlarını bəyan edirlər. Məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası (UN FCCC) atmosferdə istixana qazlarının konsentrasiyalarını sabitləşdirməklə insanların iqlim sistemində təhlükəli müdaxiləsi ilə mübarizə aparmaq məqsədilə ölkələr arasında 1992-ci ildə Rio De Janeyroda keçirilən BMT-nin Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Konfransında (UNCED) 154 dövlət tərəfindən imzalandı. Proseslərin davamı olaraq 1997-ci ildə Kiot protokolu imzalandı. Daha sonra Kioto protokolu inkişaf etdirilərək 2016-cı ildə Paris Sazişi ilə əvəz olundu. Qeyd etmək istərdim ki, hazırda UN FCCC-nin 198 iştirakçısı vardır [15]. Onun da ali qərar qəbul edici orqanı olan Tərəflər Konfransı (COP) iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə irəliləyişi qiymətləndirmək üçün hər il toplanır, müzakirələr aparır, qərarlar qəbul edir. Artıq təşkilatlanmış struktura malik olan Çərçivə Konvensiyasının ən əsas məqsədi atmosferdə istixana qazlarının konsentrasiyasının iqlim sistemində təhlükəli antropogen müdaxilənin qarşısını alacaq səviyyədə azaldılması (sabitləşdirilməsi) müəyyən edilib. Bu hədəf isə planetimizin indiki mərhələdə qorunmasında ən həlledici xüsusiyyət kimi qeyd edilə bilər.

İkinci diqqət çəkən vektor isə odur ki, planetimizin çirkləndirilməsində ən böyük pay sahibi olan dövlətlər o dövlətlərdir ki (ÇİN (30%), ABŞ (15%), Hindistan (7%), RF (5%), Yaponiya (4%) [13] və s.) onlar planetimizdə həm böyük iqtisadiyyata və təbii resurslara malikdirlər həm də dünyanın böyük güc mərkəzləridirlər. Qlobal dünya idarəçiliyinə məhz bu böyük dövlətlər daha çox istiqamət verirlər, bu səbəbdən də onlara təsir göstərmək digər dövlətlər üçün bir çox hallarda mümkünsüz ola bilər. Yuxarıda sadələşdirdiyim 5 ən çox çirkləndirici ölkələr planetimizin çirklənməsində 61%, UN FCCC-nin digər 193 iştirakçısı isə 39 % həcmində pay sahibidirlər. Bütün iştirakçı dövlətlər emissiyalarını azaltmalı olduqlarını bildirsələr də, Kioto Protokolu kimi razılaşmalara baxmayaraq, təəssüf ki, hələ də karbon qazı emissiyaları artmaqda davam edir.

IV. Ekologiyanın insan hüquqlarına dolayı təsiri

Ekoloji çirklənmələr yuxarıda qeyd etdiyim yaşamaq hüququna birbaşa qəsd etdiyi kimi digər insan hüquqlarına da birbaşa və ya dolayısi ilə qəsd edir. Məsələn, ekoloji problemlər insanların əmək hüququna da təsirsiz ötürür. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 35-ci maddəsinin VI bəndinə nəzər salsaq, görərik ki, hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, hüququ vardır. Maddədə qeyd edilən sağlam şərait ekoloji standartlar təmin olunmadan mümkünsüzdür. Digər bir konstitusion hüququmuz olan istirahət hüququna (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 37) diqqət edək. Bütün elmi tədqiqatlar sübut edir ki, sağlam ətraf mühitdə, antropogen çirklənməyə az məruz qalmış ərazilərdə edilən istirahət daha effektiv olur və itirilmiş enerjinin və psixoloji vəziyyətin bərpasına səbəb olur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının Sağlamlığın qorunması hüququ

adlanan 41-ci maddəsinin də təminatı mütləq qaydada birbaşa ekoloji hüquq qaydasına əməl olunmasından aslıdır. Bu nümunələri digər normativ-hüquqi sənədlərə istinad etməklə də sıralaya bilərik. Məsələn Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa [4] nəzər salsaq, görürük ki, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı kimyəvi-sintetik (süni) maddələr tətbiq edilmədən kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsi və heyvanlarının yetişdirilməsi, habelə ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı və qida məhsullarının istehsalı, emalı, dövriyyəsi və sertifikatlaşdırılması kimi ifadə olunub. Hazırkı şəraitdə ekoloji hüquq qaydalarına riayət olunmadan bu mümkünsüz olacaq. Ekoloji təmiz olmayan məhsul isə növbəti mərhələdə Qida təhlükəsizliyi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu [7] ilə qorunan insanların sağlam qidalanmaq hüququnun pozulması ilə nəticələcək.

V. Nəticə

Ətraf mühitin mühafizəsi və insan hüquqlarının müdafiəsinin qarşılıqlı əlaqəsi həm də ekoloji hüquqların təmini məsələsini ön plana çəkir. Belə ki, İnsan Hüquqları Komissiyası özünün 6 mart 1990-cı il tarixində qəbul etdiyi İnsan hüquqları və Ətraf mühit adlı Qətnaməsində ətraf mühitin mühafizəsi ilə insan hüquqlarının müdafiəsi arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğunu xüsusi olaraq qeyd etmişdir [5, s. 271]. Məqalədə araşdırma predmeti ilə əlaqədar müxtəlif nümunələrdə qeyd edilən mövqelər əsaslandırmağa çalışılıb. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun hansı kateqoriyadan olan insan hüquqlarına aid edilməsi ətrafında mübahisələr hələ də akademik müstəvidə mübahisə predmeti olaraq qalır. Bir qrup alimlər onu ikinci nəsil – sosial, mədəni, iqtisadi hüquqlara aid edirlər, başqa bir qrup alimlər isə onu üçüncü nəsil – kollektiv hüquqlara aid olduğunu iddia edirlər. Biz də hesab edirik ki, konstitusion hüququmuz olan sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun kollektiv hüquqlar təsnifatına daxil edilməsi daha doğrudur. Birinci nəsil hüquqlardan hesab olunan yaşamaq hüququnun isə sağlam ətraf mühit olmadan təmin edilməsi mümkünsüzdür.

Diqqət çəkilməli olan xüsusi məqamlardan biri əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyəti və hüquq mədəniyyəti ilə ekoloji mühit arasında düz mütənəsibliyin olmasıdır. Belə ki, tədqiqatlar və müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyəti və hüquq mədəniyyəti nə qədər yüksək olursa ətraf mühitin qorunması tədbirləri bir o qədər effektiv və nəticə yönümlü olur.

Ətraf mühitin effektiv qorunmasında beynəlxalq təşkilatların rolu danılmazdır. Çünki geniş və böyük maliyyə tutumlu tədqiqatlar qlobal və regional informasiyaların mübadiləsi və ekoloji monitorinqinin keçirilməsini tələb edir ki, bu da beynəlxalq əməkdaşlığı qaçılmaz edir. Digər bir tərəfdən qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin tələblərinin yerinə yetrilməsinə nəzarət etmək də lazımdır ki, bunu da ancaq beynəlxalq təşkilatlar vasitəsi ilə həyata keçirmək mümkündür.

Dünyada tanınmış ekoloq alimlərdən biri olan Barry Commoner tərəfindən yazılmış *The Closing Circle, Nature, Man & Technology* kitabında ekologiyanın 4 qanunu (prinsipini) qeyd edir ki, onlardan biri də Pulsuz nahar deyərək bir şey yoxdur müddəsidir [8]. Alim ekologiyanın dördüncü qeyri-rəsmi qanunu ilə ifadə edir ki, təbiətin istismarı həmişə ekoloji xərc daşıyır. Bu kontekstdə hesab edirik ki, planetimizi çirkləndirərək insanların və ümumilikdə bütün digər canlıların yaşamaq hüququna qəsd edən bütün subyektlər nəticələrin aradan qaldırılması üçün çirklilik fəaliyyətlərinin həcminə görə maddi cavabdehliklərini hiss etməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin tənzimlənməsi, ətraf mühitin qorunması sahəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin birbaşa təşəbbüsü ilə 10-larla qanun qəbul edilib, 16 Dövlət Proqramı icra olunub, 7 Dövlət Proqramı isə icra olunmaqdadır. İnzibati və Cinayət Məcəllələrinə əlavə və dəyişikliklər edilərək ekoloji hüquqpozmalara qarşı mübarizədə daha effektiv məzmunlar formalaşdırılmışdır. Respublikada həyata keçirilən dövlət siyasətinə ictimai birliklər və fondlar da öz töhfəsini verməkdədir. Nümunə olaraq Azərbaycan Respublikasının birinci Vitse Prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın bu sahədə misilsiz zəhmətini qeyd edə bilərik. Belə ki, Mehriban xanım Əliyevanın ideya müəllifi və təşkilatçısı olduğu hərəyə bir ağac əkək devizi ilə keçirilən ümumrespublika aksiyalarda milyonlarla yeni ağac və kol bitkiləri əkilib. 2011-ci il iyulun 12-də Leyla xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə təsis olunan IDEA (Ətraf Mühitin Mühafizəsi Naminə Beynəlxalq Dialoq) İctimai Birliyi fəaliyyəti də

təqdirəlayiq qiymətləndirilməlidir. Birlik tərəfindən ekoloji sahədə həyata keçirilən marifləndirici tədbirlər, təşkil olunan yerli və beynəlxalq müzakirələr, geniş cəmiyyət üzvlərinin istirahət və sağlamlığına yönələn (abad yaşıl məhəllələr, təmiz və pulsuz çimərliklər və s.) lahiyələr Azərbaycan cəmiyyətində ekoloji şurun formalaşmasında, ekoloji mədəniyyətin inkişafında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının (UN FCCC) 11-22 noyabr 2024-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasında keçiriləcək planetar əhəmiyyətə malik Tərəflər Konfransının 29-cu (COP 29) iclası cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin qlobal səviyyədə olan yüksək nüfuzunun bir göstəricisi olmaqla yanaşı, eyni zamanda məhz cənab Prezidentimizin rəhbərliyi altında respublikamızda ekolojiya sahəsində həyata keçirilən siyasətə verilən yüksək qiymət kimi də dəyərləndirilə bilər.

Unutmamalıyıq ki, ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 78). Ətraf mühiti qorumaqla, ekoloji hüquq qaydalarına əməl etməklə biz eyni zamanda özümüzü və gələcəyimizi qorumuş oluruq. Bu bizim konstitusiyon hüquqi borcumuz olduğu kimi, həm də milli mənəvi borcumuz olmalıdır. IDEA təşkilatının şuarı ilə desək: Ekolojiya və ətraf mühitin mühafizəsi hər birimizin IDEA-sı olmalıdır”.

Təkliflərimiz isə bunlardan ibarətdir:

1. Ətraf mühitin mühafizəsi, təbii resuslardan rəşional istifadə sahəsində inzibati nəzarət metodları daha təkmilləşdirilməli, ekolojiya əleyhinə cinayətlərin sanksiyaları isə daha da sərtləşdirilməli;

2. Ekoloji marifləndirmə işləri daha da genişləndirilməli, ekoloji sahədə fəaliyyət göstərən QHT-lər motivasiya olunmalı;

3. Ekoloji maraqlar iqtisadi maraqlar dillemasında dövlət elə bir siyasət həyata keçirməlidir ki, ekoloji maraqlar iqtisadi maraqların daxilinə implant edilsin;

4. Ətraf mühitin effektiv qorunması, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması istiqamətində elmi araşdırmalara geniş yer ayrılmalı, maliyyə yardımları və digər həvəsləndirici addımlar atılmalı, ixtisaslı kadr (ekoloq hüquqşünas, ekoloq mühəndis, ekoloq jurnalist və s.) hazırlığı genişləndirilməli;

5. Təbiəti mühafizə sahəsində səmərəli nəticə əldə etmək, ekoloji marifləndirmə tədbirlərinin kütləvi xarakter daşmasını təmin etmək, bürün sübyektlərin təbiəti mühafizə tədbirlərinə cəlb etmək üçün qanunvericilik bazası stimullaşdırıcı normalar ilə zənginləşdirilməli;

6. Planetimizi çirkləndirərək insanların, ümumilikdə bütün canlıların yaşamaq və digər hüquqlarına birbaşa və ya dolayısı ilə qəsd edən bütün subyektlər törətdikləri əməllərin nəticələrinin aradan qaldırılması üçün çirklilik fəaliyyətlərinin (vurduqları ziyanın) həcminə görə maddi (və s. məsuliyyət) məsuliyyətə cəlb olunmalarının real, işlək mexanizmləri işlənib hazırlanmalıdır.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Aliyev A.I. Human rights. Textbook. Baku, 2013 – 506 p (in Azerbaijani / Əliyev Ə.İ. *İnsan hüquqları. Dərslik. Bakı. - 2013. - 506 s*).
2. Barry Commoner. The Closing Circle: Nature, Man & Technology Paperback . – Dover Publications; Reprint edition (March 18, 2020). - 352 pages.
3. Dalia Streimikiene, Asta Mikalauskiene. Climate Change and Sustainable Development Mitigation and Adaptation. - Published May 27, 2024 by CRC Press. - 238 Pages.
4. General comment No. 36 on article 6: right to life. URL: <https://www.ohchr.org/en/calls-for-input/general-comment-no-36-article-6-right-life> (last access: 24.12.23).
5. Pankaj Gupta. Environmental Health and Occupational Safety. - Published June 3, 2024 by CRC Press. - 276 Pages.
6. Portillo Cáceres and Others v. Paraguay, CCPR/C/126/D/2751/2016, Communication 2751/2016. URL: <https://www.escri-net.org/caselaw/2020/portillo-caceres-and-others-v-paraguay-ccprc126d27512016-communication-27512016> (last access: 02.06.24).
7. The Constitution of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*). URL: <https://e-qanun.az/framework/897> (last access: 24.04.23).

8. The Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi*). URL: <https://e-qanun.az/framework/46947> (last access: 22.07.24).
9. The European Convention on Human Rights (in Azerbaijani / *İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası*). URL: <https://e-qanun.az/framework/1405> (last access: 01.05.24).
10. The Law on Ecological agriculture (in Azerbaijani / *Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında AR Qanunu*). URL: <https://e-qanun.az/framework/15321> (last access: 02.06.24).
11. The Law on Food safety (in Azerbaijani / *Qida təhlükəsizliyi haqqında AR Qanunu*). URL: <https://e-qanun.az/framework/49857> (last access: 15.06.24).
12. The State Programmes on Ecology (in Azerbaijani / *Ekologiya sahəsində Dövlət Proqramları*). URL: <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/dovlet-proqramlari> (last access: 22.02.24).
13. TOP 5 most polluting countries. URL: https://www.activesustainability.com/environment/top-5-most-polluting-countries/?_adin=11734293023 (last access: 11.08.24).
14. UNDP. Pollution Action Note – Data you need to know. URL: <https://www.unep.org/interactives/air-pollution-note/> (last access: 14.07.24).
15. United Nations Framework Convention on Climate Change. URL: <https://unfccc.int/about-us/about-the-secretariat> (last access: 15.07.24).

THE RIGHT TO LIFE IN AN ENVIRONMENTAL CONTEXT

DASHGIN GANBAROV¹

Summary

In the article, the right to life, which is one of the basic human rights, is viewed from different perspectives and the forms of environmental influence on this right are analyzed. The importance of following the rules of environmental law for the quality protection of the right to life, which is the highest human right, was substantiated, and effective proposals were put forward for the regulation of nature-society relations. At the same time, the article emphasizes the place and importance of environmental security in the national security system. In the study, the importance of international cooperation of states in protecting the environment, which does not recognize any state borders, is justified. The importance of the United Nations Framework Convention on Climate Change (UN FCCC) and its highest decision-making body, the Conference of the Parties (COP), has been highlighted in protecting our planet's ecosystem. The article analyzes the environmental policy implemented in the Republic of Azerbaijan, and draws attention to the activities of public groups, NGOs and foundations.

Keywords: *human rights, right to life, environmental standard, IDEA, UN FCCC, COP, environmental crime, environmental law.*

¹ PhD in Law, Assoc. Professor / Baku State University / email: dashqin.bsu@gmail.com

ПРАВО НА ЖИЗНЬ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

ДАШГЫН ГАНБАРОВ¹

Резюме

В статье право на жизнь, являющееся одним из основных прав человека, рассматривается с разных позиций и анализируются формы воздействия окружающей среды на это право. Обоснована важность соблюдения норм экологического права для качественной защиты права на жизнь, являющегося высшим правом человека, и выдвинуты эффективные предложения по регулированию отношений природы и общества. При этом в статье подчеркивается место и значение экологической безопасности в системе национальной безопасности. В исследовании обоснована важность международного сотрудничества государств в охране окружающей среды, не признающего никаких государственных границ. Важность Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата (РКИК ООН) и ее высшего директивного органа, Конференции Сторон (КС), была подчеркнута в защите экосистемы нашей планеты. В статье анализируется экологическая политика, реализуемая в Азербайджанской Республике, и обращается внимание на деятельность общественных групп, НПО и фондов.

Ключевые слова: права человека, право на жизнь, экологический стандарт, IDEA, ООН РКИК, КС, экологическое преступление, экологическое право.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.08.2024

Çapa qəbul tarixi: 10.10.2024

¹ Кандидат юридических наук, доцент / Бакинский Государственный Университет / email: dashqin.bsu@gmail.com